

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

. На правах рукопису

СУЛАЙМАНОВ ЖОМАРТ МУРЗАЕВИЧ

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ
ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ТЕХНОЛОГІЧНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Спеціальність 09.00.11 - соціальна філософія

Автореферат

дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата філософських наук

Київ - 1993

46 28993
Дисертація в рукописі

Робота виконана на кафедрі філософії гуманітарних наук
Київського університету ім. Тараса Шевченка

Науковий керівник - доктор філософських наук,
професор АНДРУЩЕНКО В.П.

Офіційні опоненти - доктор філософських наук
КРИСАЧЕНКО В.С.
- кандидат філософських наук
ЧЕНАЛЬ Л.А.

Провідна установа - Київський політехнічний
інститут, кафедра філософії.

Захист відбудеться "17" січня 1994 р. о 14.00
на засіданні спеціалізованої вченої Ради Д.01.01.04 при
Київському університеті ім. Тараса Шевченка /252017, м. Київ-17,
вул. Володимирська, 60, ауд. 328/

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці
університету.

Автореферат розісланий "14" грудня 1993 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої Ради

П.І. Скрипка
проф. СКРИПКА П.І.

ЛНБ України ім. В. Стефаника

00814150 (J)

Стефаника
Іні

Актуальність дослідження проблеми формування екологічної культури особистості зумовлюється необхідністю пошуку оптимального, самозберігаючого способу життєдіяльності людей в технічно перенасиченому, руйнуючому все живе, індустріальному світі, що безпосередньо підійшов до межі можливостей самовиживання людини і природи. Практично, кожному нині зрозуміло: при збереженні наявних темпів руйнуючого росту «індустріальної цивілізації» як природа, так і людина виявляється, не в змозі витримати її тиск вже до середини ХХІ сторіччя. Світу загрожує екологічна катастрофа.

І найстрашніше те, як писав перший президент «Римського клубу» А.Печчеї, «ніхто, по суті, не знає, яка власне із... загроз і проблем... розв'яже ту ланцюгову реакцію, що поставить людство на коліна. Ніхто не може зараз передбачити, коли це скоїться, і цілком можливо, що найближчі роки і є те останнє відстрочення, яке дароване людству, щоб воно нарешті схаменулося і, доки не пізно, змінило курс»(1).

На планеті немає іншої сили, крім людини, здатної відвернути і зупинити навислу екологічну загрозу, припинити кризу, що все більше поглиблюється. Пошуком шляхів повернення людини обличчям до власної проблеми виживання в світі, в першу чергу, і зумовлена актуальність даного дисертаційного дослідження.

Одночасно відмітимо актуальність такого дослідження не тільки в загальносвітовому, але і в так званому регіональному масштабі. Мова йде про зміну екологічної ситуації в геополітичному просторі України та країн СНД у зв'язку з відомими політичними, економічними і соціо-культурними змінами. Розпад колишньої цілісної держави і утворення незалежних держав, становлення ринкової економіки, утвердження нових форм господарювання, соціального і міжнародного спілкування між народами, що раніше називалися «громадянами СРСР», з одного боку, різко загострило екологічну ситуацію в Євро-Азіатському регіоні відсутністю єдиної господарсько-виробничої політики, засобів і умов одержаних дій, з другого - прикувало до неї увагу широких верств національної громадськості незалежних держав, що намагаються виправити справу, як мовиться, одним ударом, відразу і назавжди. Як перші, так і другі дії і процеси нерідко приймають форму неконтрольованих, некерованих і дисонованих

1 А.Печчеї. Человеческие качества. — М., 1980. — С. 13.

соціальних акцій, які не тільки не сприяють вирішенню проблеми, а навпаки - поглиблюють її. Основна ланка, яка приведе означені процеси в цивілізоване русло, знову ж таки знаходиться в людині - в її здатності до нового способу господарювання і співіснування в умовах роз'єднаності і самотійності.

Екологічна культура особистості в цьому зв'язку виступає в якості «універсальної відмички», важливого фактора вирішення глобальних регіональних проблем. Її формування постає як завдання, що має безпосереднє соціальне і політичне (міжнародне) значення.

Не менш важливе вивчення проблеми формування екологічної культури і в контексті визваному новим розмахом індустріалізму процесу автономізації особистості, посиленням її індивідуально-виробничої і соціальної ролі в суспільстві. Ріст технічної, технологічної, інтелектуально-інформаційної озброєності суспільного виробництва призвів до різкого посилення індивідуальної ролі особистості як суб'єкта господарсько-економічної і соціально-політичної діяльності. Як мовиться, «розчерком пера» або «натиском на кнопку» одна людина може змінити обриси і характер виробництва (і способу життя) в глобальному масштабі і на величезних територіях. У зв'язку з некомпетентністю і безвідповідальністю, не кажучи вже про злі заміри, останнє може призвести до глобальної катастрофи. Прикладом такої катастрофи є Чорнобильська аварія, загибель Арала, забруднення Донецького регіону, тощо. Людство далі не може «покійно коритися долі», покладаючись на преславує «авось». За пультом сучасного виробництва повинні стояти компетентні, а головне морально відповідальні працівники. Цивілізація прагне до виховання цих якостей у всіх людей, бо сьогодні, в принципі, від кожного залежить екологічний стан краю, держави, регіону, планети. Екологічне виховання та освіта постають таким чином, в якості захисної реакції людства від можливих негативних наслідків індустріалізму. Пошуком оптимальних форм, засобів, шляхів екологічного виховання в системі сучасних способів життєдіяльності також обумовлена актуальність і значимість нашого дисертаційного дослідження.

Стан розробки проблеми. Філософські обґрунтування, спрямовані на посилення уваги до природи, знаходженням оптимальних форм використання її як життєвого простору людини і суспільства, існували, починаючи від Лао-цзи і Геракліта, через Бекона і Гольбаха, до Енгельса та Уйтхеда. Однак питання екології та екологічної культури стали предметом безпосереднього теоретичного аналізу порівняно недавно. Першими теоретичними розробками цієї

проблематики були роботи Д. Марша, П. Відольде ла Бланша, Ж. Брюна, Е. Мердока, М. Сара, В. І. Вернадського та ін.

Новий виток екологічних пошуків зв'язаний з діяльністю теоретиків «Римського клубу» - Д. Медоуса і Дж. Форрестера, М. Месаровича і Е. Пестеля, Я. Рінбергена і Д. Гобора, У. Коломба та інших відомих учених.

Широкий резонанс у світі отримали також дослідження Ж. Дорста «До того як умре природа», Д. Еренфельда «Природа і люди», П. Давіньо і М. Танка «Біосфера і місце в ній людини», Б. Коммонера «Круг, що замикається», Б. Уорда і Р. Дюбо «Земля тільки одна», Ф. Сен-Марка «Соціалізація природи» та інші.

Серед учених країн СНД, що присвятили значну частину своїх наукових пошуків галузі екологічної проблематики, необхідно, перш за все, назвати В. І. Вернадського, Н. І. Вавилова, А. Д. Сахарова і С. Н. Залигіна, Н. Н. Моїсеєва і Б. Є. Патоно, І. Т. Фролова і І. Т. Лаптева.

В даний час учені країн СНД розробку даної проблеми ведуть такими відносно самостійними шляхами:

Теоретично-методологічний аналіз системи сучасного природокористування. Цей напрямок включає в себе розгляд таких питань, як специфіка взаємозв'язків в системі «природа - суспільство», рівень ранжування і взаємовідповідність її компонентів, можливості вирішення екологічної проблеми в контексті різних рівнів цивілізаційного розвитку суспільства і т.п.

Ресурсний аспект природокористування - присвячений дослідженню проблеми ресурсів в економічному, господарському, політичному і соціокультурному планах. Цей напрямок представлений величезним масивом літератури, серед якого виділяються роботи таких учених, як Ю. А. Ершов і В. П. Єфімов, В. А. Вошанов і В. Ф. Бартов, М. Ф. Трошенко та ін. (1).

Міжнародний аспект взаємодії суспільства і природи скерований на з'ясування місця і ролі міжнародних організацій в охороні навколишнього середовища, ефективних шляхів і форм міжнародного співробітництва (багатостороннього або двостороннього) в цій області,

1 Бартов В. Ф. Взаимодействие общества и природы. -- Свердловск, 1985; Вошанов В. А., Лойко П. В. Земля и люди. -- М., 1975; Ершов Ю. А. Сырье, топливо, политика. -- М., 1975; Ефимов В. П. Методологические проблемы экономики ресурсов. -- М., 1977; Ярошенко М. Ф. Природа и человечество. -- Кишинев, 1978.

статусу екологічної проблематики в світовій політиці, економіці і міжнародних відносинах (1).

Техніко-техніологічний аспект екологічної проблеми представлений працями, присвяченими дослідженню «технічної обумовленості» даної проблеми і способів її вирішення. Тут аналізуються такі питання, як оптимальний рівень енерго- і технікоозброєності, внутрішні і зовнішні межі (можливість) технічної насиченості системи «людина і природа», допустимі рамки технологічних інновацій, тощо (2).

Освітньо-виховний аспект розробки екологічної проблематики включає в себе весь комплекс формування екологічної культури особистості і суспільства — екологічна просвіта і освіта, виховання екологічних знань, чуття навиків застосування екологічного досвіду у вирішенні багатогранної науково-практичної господарсько-економічної проблематики (3).

Про широту осягнення і глибину опрацювання екологічної проблематики в інтегративному виді свідчать матеріали міжнародних науково-теоретичних конференцій, проведених у Луцьку в 1992 і 1993 рр. Науковою радою АН України «Філософські і соціальні проблеми науки і техніки» та інститутом філософії АН України «Природа і культура» (1992) і «Екологія людини» (1993). Доповіді і повідомлення А.А.Голубець, В.С.Крисаченка, Т.Д.Пікашової, Л.А.Солов'я, В.І.Шинкарука (Україна), П.А.Водоп'янова,

1. Алимов А.А., Случевский В.В. Век XX: экология и идеология. — Л., 1988; Лейбин В.М. «Модели мира» и образ человека. — М., 1982; Моисеев Н.Н. Человек и ноосфера. — М., 1980; Фролов И.Т. Перспективы человека. — М., 1983.

2. Добров Г.М., Перелет Р.А. НТР и правоохранная политика. - Киев, 1986; Калайков И. Цивилизация и адаптация. - М., 1984; Комаров В.Д. Научно-техническая революция и социальная экология. - Л., 1977; Никитин Д.П., Новиков Ю.В., Зарубин Г.П. Научно-технический прогресс, природа и человек. - М., 1977; Олейников Ю.В. Экологические альтернативы НТР. - М., 1987; Тарасенко Н.Ф. Природа, технология, культура. - Киев, 1986.

3. Гордиенко Е.Н. Искусство и экология. - М., 1984; Слостенина Л.С. Экологическое образование в подготовке учителя. - М., 1984; Экологическое воспитание и образование при подготовке учителя. - Волгоград, 1983; Экологическое и эстетическое воспитание школьников. - М., 1984

І.Зеленкова, М.О.Можейко (Беларусь), С.В.Бусова, Д.М.Бондаренко, О.П.Мозелова (Росія) виявили різноманіття невирішених питань, потребу у новому колі досліджень екологічної проблематики як ще більш актуальної, ніж 10-20 років тому.

Вивчення літератури показує, що незважаючи на достатньо широке коло публікацій, проблема формування екологічної культури особистості на даний час залишається не розкритою достатнім чином. Не шукані ще якісні характеристики (параметри) вихідного і опорного поняття - «екологічної культури» як особливого компонента загальної і громадянської культури суспільства. Достатньо невизначеною в теоретичному відношенні виглядає новизна пропозицій, що обґрунтовуються відносно вирішення соціоекологічної проблеми у зв'язку з новими імпульсами індустріалізації. Немає повної ясності в питанні про місце і роль екологічного виховання і освіти в структурі сучасного освітньо-виховного процесу. Потребують наукового опису і ранжування апробовані практикою форми і методи соціалізації екологічної культури особистості. Ці та ряд інших невирішених питань спонукають автора до постановки і розробки проблеми, що становить стрижень даного дисертаційного дослідження.

Основна мета дисертації полягає в дослідженні особливостей формування екологічної культури в умовах сучасного стану інформаційної і технологічної революції, вивчення механізмів цього процесу, обґрунтування ефективних форм і методів його виконання.

Позначена ціль передбачає вирішення наступних конкретних задач:

- уточнення змісту поняття «екологічна культура» особистості, визначення статусу і ролі даного феномена в системі загальної і громадянської культури суспільства;
- дослідження особливостей і цільових установок процесу формування екологічної культури в умовах інформаційної і технологічної революції;
- вивчення механізмів реалізації проблеми формування екологічної культури особистості як актуального, життєзабезпечуючого соціального завдання сучасного індустріального суспільства виявлення і обґрунтування оптимальних та ефективних форм і методів виховання екологічної культури на різних етапах соціалізації особистості в індустріальному і постіндустріальному суспільстві.

Наукова новизна дослідження полягає в обґрунтуванні наступних положень, що виносяться на захист:

- «екологічна культура» репрезентує своєрідний зріз загальної і громадянської культури суспільства і особистості, відображення сутнісних сил людини в системі «природа - суспільство»; її основний зміст визначається критеріями людяного (тобто культурного) відношення до природи, навколишньої дійсності і людини. Екологічна культура виступає засобом суспільно свідомого, морально-чуттєвого освоєння і організації життєвого простору, його збереження та підтримування в інтересах людини і в зміні її природо-соціальної суті. Екологічна культура є показником міри свободи суспільної людини у відношенні до зовнішньої природи, життєвого середовища і власної суті;

- сучасний стан життєдіяльності індустріальних суспільств і країн загострює проблему формування екологічної культури, піднімає її до статусу соціального завдання, яке для свого вирішення потребує залучення інтелектуальних, моральних, технологічних і фінансових ресурсів, організаційних зусиль, що визначаються гуманістичними пріоритетами;

- головною особливістю нових вимог суспільства до екологічної культури особистості, які диктує НТП, є поступове зміщення «центру екологічної ваги» із зовнішніх на внутрішні домінанти, з організації на самоорганізацію, із технологій, які керують людиною, на ті, якими керує людина, технології природо-, соціо- і культуро-користування;

- соціальний зміст завдання формування екологічної культури визначається, з одного боку, внутрішніми резервами життєвого простору цивілізації, з другого — внутрішніми резервами життєстійкості людини. Центром вказаного завдання виступають показники розвитку науково-технічного комплексу і виробництва, які опосередковують зв'язок «природи» і «людини» і визначають якість життя у вимірах і критеріях «природи людини»;

- основним фактором (і шляхом) формування екологічної культури є екологічна освіта і виховання особистості. Головна ціль останніх - досягнення глибинного розуміння людиною суті техно-природного взаємозв'язку, логіки розвитку життя в системі індустріалізму і забезпечення життєствердного способу буття людини в світі;

- головним підлянням формування екологічної культури особистості є створення єдиної, цілісної, всеохоплюючої системи освіти і виховання, що орієнтувала б особистість на екологічні цінності, екологічний світогляд і мораль як життєзабезпечуючі і загальнолюдські.

При формуванні екологічної свідомості важливо переломити «регіональність» і в розумінні суті проблеми вийти на планетарний рівень її вирішення. Важливо сформувати активно-діяльне ставлення людини до середовища свого проживання, активізувати її моральні, політичні, господарсько-екологічні почуття і здібності, застосувати їх у подальшому вирішенні екологічної проблеми.

Методологічну основу і джерела дослідження становлять фундаментальні положення класичної філософії, соціології, природничих наук відносно діяльності, культури і соціальної екології, освіти і виховання особистості. Автор враховував і виходив із конструктивно-критичного осмислення всього різноманіття існуючих поглядів і обґрунтувань і, перш за все, із положень, викладених в працях Д.Марша і Е.Мертонна, Д.Метоуса і Дж.Форрестера, Ф.Енгельса і В.І.Вернадського, А.Сахарова і І.Фролова.

Другу групу джерел складають роботи, присвячені аналізу сутності сучасного етапу НТП, внутрішніх і зовнішніх меж суспільного виробництва, статусу в ньому «особистісного» фактору, засобів захисту останнього від руйнівних дій.

Третя група джерел містить у собі довідкові та інформаційні матеріали, узагальнені відомості про екологічну ситуацію в окремих регіонах світу і країні СНД, а також способи форм підготовки особистості до екологічно нового способу життєдіяльності засобами виховання та освіти.

Теоретичне і практичне значення дисертації. Проведене дослідження має сенс як в теоретичному, так і в практичному вимірі. З одного боку, воно дозволяє уточнити теоретичне бачення різноманітної екологічної і культурологічної, виховної і освітянської проблематики, з другого — зробити узагальнення, «довести» їх до рівня практичних рекомендацій. Останнє стосується трансформації системи освіти, пропозицій щодо впровадження нових навчальних курсів з екології, соціальної екології, екології людини. Матеріали дисертації можуть бути використані як основа для читання таких лекцій в курсі «Філософії» як «Природа і суспільство», «Архітектоніка суспільного виробництва», «Витоки і рушійні сили суспільного розвитку» та ін., а також для підготовки самостійного спецкурсу.

Апробація дисертації. Основні положення дисертації доповідалися на таких науково-практичних конференціях: «Методологічні і методичні основи оновлення філософської освіти в вищій школі» (Київ, 1991); «Природа і культура» (Луцьк, 1992); «Гуманізація освіти

і виховання» (Караганда, 1992); «Изменяющийся мир и проблемы гуманитарного образования в высшей школе» (Бердянск, 1992); обговорювалися на засіданні кафедри філософії гуманітарних наук Київського університету імені Тараса Шевченка; викладені в 4 публікаціях автора.

Основний зміст дисертації. Дисертація складається із вступу, чотирьох розділів, закінчення і бібліографії.

У *вступі* обґрунтовується актуальність, мета і завдання дослідження, формулюються положення, що виносяться на захист.

В *першому розділі* — «Методологічні проблеми дослідження екологічної культури особистості» — підкреслюється, що поняття «екологічної культури» являється відносно новим і недостатньо визначеним. В дисертації аналізуються розуміння сутності і змісту екологічної культури, як а) одної із характеристик загальної і громадянської культури особистості, її свідомості і поведінки; б) як суспільного явища, феномена культури, що має власні детермінанти, структуру, функції; в) як систему вироблених суспільством нових відносин до природи, історичних традицій і культури (етносу, мови, фольклору).

Враховуючи різноманіття підходів і дискусій, підкреслимо важливість обережно-зваженого вживання даного терміна, необхідність поводитися з ним з великою науковою суворістю. Серед різноманіття підходів до визначення феномена «екологічної культура», найбільшої обґрунтованості, на наш погляд, набуває соціокультурологічний. Однак, навіть в його рамках існує термінологічна відмінність, яку потрібно враховувати.

База культури - природна. Її джерело - людська діяльність. Різноманітні сфери суспільної культури (моральна, політична, естетична та ін.) різною мірою утримують в собі природне начало, несуть його безпосередньо чи опосередковано. Найбільш повно вихідними природними інваріантами наповнена культура екологічна. Тому зростання ролі екологічного фактору в культурі - об'єктивний процес.

Екологічна культура розглядається в дисертації як чинник єдності людини і природи. Проблема екологічної культури - це проблема формування соціальних механізмів, що визначають ступінь і міру антропогенних впливів у плані забезпечення сумісності суспільства і природи; це проблема соціальної відповідальності за вплив на природу; це проблема морального виховання особистості як суб'єкта природокористування.

Екологічна культура - це різновидність загальної і громадянської культури суспільства, що визначається соціально-економічними відносинами, представляє собою систему способів і результатів людської діяльності, яка спрямована на перетворення біофізичного оточення і природи людини, виражає активно-управляюче відношення до цього оточення і людини і виступає засобом суспільно-свідомого, науково-обгрунтованого перетворення природних процесів в соціальні.

Як правило, в людській діяльності виділяють два моменти: обробку природи людьми і обробку людей людьми. Власне, сукупність базових способів діяльності і їх результатів у вигляді «обробки природи» і є екологічної культура. При цьому способи «обробки» природи людьми, тобто способи діяльності по перетворенню людиною природи - складова частина екологічної культури суспільства.

Структура екологічної культури розкривається через констатуючі її способи діяльності, системна сукупність яких розкриває обробку природи людьми, включаючи природу людини. Сукупність способів і результатів діяльності по освоєнню природи складає сутність культури природокористування; способи і результати по створенню «другої природи» утворюють культуру матеріального виробництва, а способи і результати діяльності по управлінню відтворення «біологічного» життя людей - біологічну культуру суспільства.

Біологічна культура складна за своєю структурою. Вона містить в собі фізичну культуру (враховуючи спорт і медичну практику), ціль якої полягає не тільки у виправленні «браку» самої природи і травм, але і в справжньому культивуванні дарованих людині природою анатомо-фізичних даних; культуру відносин (включаючи культуру відтворення людини).

Культура природокористування (або екологічна культура природокористування) - другий компонент екологічної культури суспільства. Це визначені виробничими відносинами система способів і результатів діяльності, спрямована на освоєння та перетворення біофізичного оточення. Основними елементами структури культури природокористування являються культура виробничого природокористування і культура невиробничого природокористування.

Культура матеріального виробництва - третій компонент екологічної культури суспільства. Хоча деякі дослідники не виділяють цей аспект в екологічній культурі, однак, це слід зробити, щоб бути послідовним в описанні базових способів обробки природи людьми.

Функції екологічної культури суспільства впливають із загальних

функцій культури. Одночасно вони конкретизують останні відповідно до сфери взаємодії суспільства і природи. Очевидно, має рацію А.Г.Маслеев, пов'язуючи критерії розмежування вказаних функцій специфікою праці — особливостями діяльного ставлення до природного середовища: опосередкування, регулювання і контролю (1).

Проблема суб'єктів екологічної культури майже не висвітлена в літературі. Окремі поняття, що зустрічаються в літературі, створюють більше невизначеність, ніж вносять ясність в вирішення даної проблеми. Ймовірно, основними суб'єктами екологічної культури виступають соціальні спільноти людей, котрі вишиковуються в наступному порядку: суспільство - людські спільноти - індивід (особистість).

Філософський аналіз проблеми екологічної культури особистості полягає в 1) розкритті принципів і закономірностей екологічної діяльності, 2) формуванні естетичних і моральних норм і правил екологічного світогляду, 3) екологізації виховання і освіти.

Глибокі суперечності у взаємодії між природою і суспільством багато в чому зумовлені тим, що людська діяльність здійснювалась без знання і вивчення принципів і закономірностей цієї взаємодії. Вперше спробу сформулювати соціально екологічні закони зробив американський еколог Б.Коммонер. На основі певного методологічного загальнення положень біоекології і природотворчого досвіду людства він виділяє чотири основні закони (2). Сформульовані Б.Коммонером закони, звичайно ж, не охоплюють всі сторони взаємодії суспільства і природи і не вичерпують складові екологічної культури. Але вони дають зрозуміти, що людська діяльність для того, щоб бути «культурною», повинна виходити не тільки із потреб суспільства, а узгоджуватися із закономірностями природи. Подальший прогрес людства у врятуванні природи, в її збереженні.

У *другому розділі* - «Особливості сучасного етапу науково-технічного прогресу і екологія» - розглядаються детермінуючі фактори зміни екологічної ситуації, її загострення під впливом НТП. Дисертант підкреслює, що сучасна ситуація в розвитку людського суспільства характеризується вступом більшості країн в новий етап науково-технічного прогресу, інформаційної, технологічної, комп'ютерної

1 Маслеев А.Г. Экологическая культура как социальное явление // Автореф.

2 Коммонер Б. Замыкающийся круг: природа, человек, технология. - Л., 1974.

революції. Він відзначається рядом особливостей, що з неминучістю позначається на екологічній ситуації і способах її вирішення.

Успіхи науки і техніки розширили сферу діяльності людини: нині на планеті не залишилось практично невикористаних, недоторканих територій. Майже всі ресурси і речовини охоплені людською діяльністю. Змінився характер взаємодії людини і природи. Раніше людина мала справу з предметами, які сприймала через органи відчуття, сьогодні ж вона вийшла за межі реальності даної їй як тілесній істоті, почала отримувати результати, не маючи прямого контакту з речами. Розшипивши атом, людина включила в діапазон своєї дії так званий мікросвіт - реальність нових масштабів, не сумісну з її органами чуття. Другим полюсом несумірності людини з самою собою як земної природної істоти є вихід в космос, її активність в масштабах мегасвіту. Таким чином, якщо ще на початку ХХ ст. люди діяли у світі, сумірному чуттєво-тілесному буттю, рівному їх біологічній ішші, то тепер їх світ різко розширився.

Власне, і на самій Землі НТР призвела до того, що почалось освоєння надр землі, де немає життя, оволодіння швидкостями, з якими не переміщається ні одна жива істота, використання енергії, якої раніше цивілізація не знала. Використовуючи штучні пристосування людина чує, бачить набагато раз сильніше і даліше, ніж дозволяють їй її природні органи чуття. Це веде до росту числа ситуацій, в котрих людина втрачає самоорієнтацію. Виникають нові види діяльності, де «чисте» людське мислення, як і органи чуття людини, більше не дають орієнтації (наприклад, в теоретичній фізиці уже оперують 10-11-мірним простором). Із засобу життя наше оточення поступово перетворюється в засіб праці. Це і породжує глибокі причини загострення екологічних проблем, кризи гуманізму. Живе «живе» як би за межами життя. Така перша умова, з якої необхідно виходити при постановці проблеми формування нової екологічної культури в умовах сучасного стану НТР.

Оскільки діяльність сучасної людини в самій своїй суті опосередкована технікою і технологією, то людська цивілізація все більше і частіше визначається як людино-машинна, технологічна. Рівень техніки і її впровадження у всі сфери життя ведуть до якісного стрибка у розвитку людського суспільства. Техніка перестала бути нейтральним засобом діяльності, вона значною мірою ставить наші цілі, які не є незалежними від засобів. Потужність засобів утворюють широке поле цілепокладання, багато в чому визначаючи вибір і зміст цілей. І чим потужніші засоби, тим потужніше це поле. Технічні сили

потребують застосування, вони набувають онтологічної самостійності та власної раціональності. Тенденція до онтологізації, поява іманентних закономірностей та «інтересів» притаманних всій штучній реальності - техніці, технології, виробництву і, при широкому розумінні, - культурі в цілому. Так званий «залишковий принцип», який практикувався раніше по відношенню до соціальних потреб, не можна розцінювати тільки як наслідок непорозуміння або чийсь злий намір. В цьому стихійна логіка виробництва і, якщо її свідомо не підкорити цілям людини, виробництво здатне повністю розвиватися саме собою. Це логіка «індустріального егоїзму». Окремі сфери виробництва також мають свої закономірності руху.

Тенденція до самостійного розвигку проявляється також і в сфері науки. Ефект пізнання визначається не стільки «таємничими» творчими здібностями, скільки системами правил і, в першу чергу такими, які здатні генерувати нові правила. В цьому розумінні саме теоретичне знання як система гіпотез, законів та припущень може бути зрозуміле як матриця чи система матриць, що продукують різноманітні правила інтелектуальної та предметно-практичної діяльності.

Як можна переорієнтувати НТП, щоб ліквідувати, в крайньому випадку - згладити його негативні для природного середовища наслідки? Питання полягає саме в цьому, оскільки дилема - розвиток техніки чи відмова від неї - явно неконструктивна. Одним із перших завдань є проблема узгодження функціонування природних і технічних проблем. Також необхідно розглядати проблеми НТП і природного середовища у взаємодії тому, що їх часто представляють як існуючі незалежно одне від одного.

Вплив на природне середовище часто супроводжується зменшенням різноманітності в природі. За допомогою цього суспільство досягає двох цілей: максимізація врожаю і підвищення можливостей управління даною частиною природи. У відповідності з законом необхідної різноманітності У.Р. Ешбі, ефективне управління можливе лише в тому випадку, коли внутрішня різноманітність управляючої системи не поступається внутрішній різноманітності системи, якою управляють. У людства, таким чином, є два варіанти підвищення можливостей управління природним середовищем: або зменшити різноманітність в ній, або збільшити свою внутрішню різноманітність (шляхом розвитку культури, вдосконалення розумових та психосоматичних якостей самої людини). Другий шлях, звичайно, кращий. Різноманітність в природі - це необхідність, а не лише

«приправа» життя.

В *третьому розділі* - «Формування екологічної культури особистості як соціальне завдання» - відзначається, що час ейфорії від бурхливого розвитку науково-технічної революції, коли панувала віра у всемогутність науки і техніки, котрі самі по собі могли вирішити всі проблеми, поступово проходить. Вік автоматизованих та комп'ютеризованих технологій, безпека суспільства та природи залежить від окремої особистості, її знань, вмінь, навиків, характеру. У вирішенні екологічної проблеми недостатньо технічних та наукових інструментаріїв, тут необхідний і духовний, культурний потенціал. Тому останнім часом в літературі багато говорять та пишуть про екологічну культуру особистості, про необхідність її формування. Звідси й поява нових понять, таких як екологічна совість, екологічна етика, особлива естетика взаємовідносин людини і природи. З'явилась чітка тенденція виділення екологічної культури в особливий вид загальної культури, необхідність її формування і розвитку. Формування екологічної культури постає сьогодні як соціальне завдання суспільства. Це завдання потребує всестороннього осмислення і вирішення.

В сучасну епоху, що характеризується як епоха технологічної революції, вирішення екологічної кризи можливо двома шляхами: технологічне вдосконалення діяльності людини та зміна самої людини, її поведінки, свідомості, дії. Важко чітко виділити ці два процеси у самостійні, незалежні одна від другої галузі. Створення екологічно чистої технології неможливо без усвідомлення необхідності вирішення екологічної проблеми. Тому, відзначаючи величезну роль екологічного вдосконалення засобів виробництва у вирішенні даної проблеми, вважаємо необхідним зосередити свою увагу на другій стороні справи.

По-перше, сучасні технології, що мають питому ефективність, являються складними, потребують складної соціальної організації, об'ємного інтелекту і витончених засобів, які забезпечують узгодження інтересів. По-друге, кризи виникають тоді, коли ріст технологічного потенціалу суспільства значно випереджує якість культурно-технологічних механізмів стримування, тобто характерною особливістю сучасної ситуації є те, що для безпечного керування нею необхідна якісна зміна людини.

Що передбачає така зміна? Це формування та зміцнення в суспільній свідомості морального імперативу. Подібно до того, як в епоху неоліту виник принцип «не убий», який врятував людство від

самовищення. Саме вдосконалення механізмів ненасильства, що складають ядро моральної регуляції, сприяло подальшому прогресові і розвитку ; так само в сучасну епоху майбутнє біологічного виду людини багато в чому залежить від того, наскільки глибоко і повно ми зможемо зрозуміти та засвоїти зміст морального імперативу, наскільки людина буде здатна прийняти його і слідувати йому, підпорядкувати свою індивідуальність певній суспільній та екологічній необхідності.

Перед суспільством постає завдання вивчення здатності людей свідомо підпорядковувати діяльність новим законам: бо ж людина дійсно повинна прийняти зовсім інші парадигми свого буття. Вона повинна усвідомити свою належність не тільки до сім'ї, країни, нації, але й до всього планетарного співтовариства, відчутти себе його членом. Вона повинна по-іншому відноситися до природи, відмовитися від небезпечної ілюзії верховенства над нею, навчитися жити, дотримуючись законів природи та її моралі. Потрібно добитися того, щоб людство прийняло «моральний імператив», щоб це було зроблено свідомо, а не в результаті трагічного еволюційного відбору, як була засвоєна людьми заборона на внутрішньовидову боротьбу в первісному стаді. На таку регламентацію своєї поведінки та дії здатна людина, спроможна змінити спрямованість свого мислення від інструментального розуму, що оперує категоріями користі, зиску, раціональності до моральних засад буття.

Прикро, що в багатьох країнах світу стратегія самоврятування в значній мірі співвідноситься з розвитком екологічної самосвідомості, що стимулює конфронтацію різноманітних політичних партій, соціальних інтересів та культурних цілей. Країни СНД виступають сьогодні ареною зіткнення багатьох суб'єктів дії, що зияли про себе на хвилі гласності та демократизації, інакомислення та безвладдя. Орієнтація на самоспасіння обертається подекуди розгулом пристрастей та національних амбіцій, а не сплеском творчої енергії. Це переважно пояснюється тим, що свідомість виявилась розгубленою та беззахисною перед лицем багаточисельних небезпек, серед яких відсутність моральних орієнтирів стала перешкодою на шляху до можливого видужання.

В *четвертому розділі* - «Шляхи формування екологічної культури особистості» - підкреслюється, що одним з основних шляхів формування екологічної культури являється створення єдиної цілісної системи екологічної освіти та виховання, що охоплювала б всі вікові групи населення. Першими проєкт такої системи запропонували

автори шостої доповіді Римському клубові; вони висунули концепцію «інноваційного навчання», орієнтуючого людину і людство не на пасивне підтримування існуючих систем цінностей та способу життя, а на їх постійний перегляд та адаптацію у відповідності з потребами майбутнього.

Автори проекту вказують на необхідність не тільки усвідомлювати і бачити проблеми, але й передбачати, приймати відповідальність за майбутні проблеми.

Велику увагу шляхам та формам екологічної просвіти приділяється і у вітчизняній науці. Одним із шляхів оптимізації взаємодії суспільства і природи є формування екологічної свідомості. Для формування такої свідомості необхідно змінити уявлення про природу як про нерухомий матеріал, що використовується для потреб людини, відкинути ідею про верховенство над природою. Це можливо шляхом створення нових теорій та вчень про взаємовідносини суспільства та природи, переорієнтацією громадської думки.

Для здійснення цього необхідно розвивати естетичні та моральні почуття, потрібно більш активно та різноманітніше використовувати досягнення мистецтва і літератури в освіті і вихованні людини. Необхідно створити умови, щоб людина не тільки любила і знала природу, але й відстоювала свої переконання через участь в суспільних організаціях, партіях, рухах. Існування партій типу «зелених», різноманітних суспільних організацій по захисту природи, свідчить про зростання рівня екологічної свідомості суспільства.

Велику роль в становленні екологічної свідомості, формуванні природоохоронної суспільної думки, відіграють засоби масової інформації, тому потрібно їх активно залучати до екологічної освіти та виховання.

Таким чином, існують різноманітні шляхи формування екологічної культури, завдання полягає в зведенні їх в єдину цілісну систему, яка охоплює суспільство як по горизонталі, так і по вертикалі.

В «Закінченні» формулюються практичні пропозиції по вирішенню екологічної проблеми в умовах сучасного етапу НТП. Автор наголошує на необхідності перебороти існуючий розрив в аналізі екологічної проблеми та проблематики НТП, забезпечення узгодження технічних та природних (людських) цілей і проблем.

Перед суспільством стоїть практичне завдання вдосконалення системи освіти в контексті виховання екологічної культури. Першочерговими заходами в цьому зв'язку являються: а) гуманітаризація освіти, особливо технічної; б) створення безперервної

системи екологічної освіти, що охоплює всі вікові групи населення.

Основні положення дисертації викладені в таких публікаціях автора:

1. Сулайманов Ж.М. Экологическая культура как ценностно-регулятивный фактор жизнедеятельности человека // Тезисы украинской научно-практической конференции. - Бердянск, 1992. - С. 39-41.

2. Сулайманов Ж.М., Ляхвацкая О.М. Экологическая и культурологическая проблематика в курсе философии // Республиканская научно-методическая конференция «Методические основы обновления философского образования». Тезисы докладов. Ч. II. - Киев, 1991. - С. 39-41.

3. Сулайманов Ж.М., Ханчич Н.Г. Действительность, природа и общество как предмет философского осмысления // Природа. Людина. Етнос. Тези теоретичного семінару. Ч. II. - Луцьк, 1992.

4. Сулайманов Ж.М., Андрущенко В.Р., Ляхвацкая О.М. Гуманитаризация науки и образования // Гуманитаризация образования и воспитания. Материалы региональной научно-теоретической конференции. Ч. II. - Караганда, 1992. — С. 11-12.

Подписано к печати 8/12 93 Зак. 217 тир 100
размножено ГВЦ Минстата Украины 001

464703

AB 28.995